

Najtežim i najdužim putem

(Stjepan Damjanović: *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008.)

Nova knjiga *Jezik hrvatskih glagoljaša* (2008.) akademika Stjepana Damjanovića, koja po naslovu i sadržaju podsjeća na njegovu prvu knjigu *Tragom hrvatskih glagoljaša* (1984.), peta je u nizu biblioteke *Hrvatska jezična baština* Matice hrvatske. Rezultat je to tridesetogodišnjeg rada autora, koji je dao velik broj znanstvenih i stručnih radova u kojima je obrađivan jezik srednjovjekovnih hrvatskih tekstova pisanih slavenskim pismima.

Kako doznajemo u predgovoru (str. 5–6), akademika Damjanovića, kao i mnoge druge znanstvenike, na sastavljanje knjige potaknula je želja da zaokruži svoj dugogodišnji rad i na jednome mjestu okupi svoje važnije radove. Knjiga je kompilacija tih radova, ali ujedno i mnogo više jer se autoru pružila prilika da ih negdje neznatno, a negdje uvelike mijenja, bilo da su tome razlog novije spoznaje bilo potreba da se izabrani radovi prilagode cjelini knjige. Poticaj za sastavljanje djela, ujedno i opravdanje naslova, objašnjava autorova rečenica: „Nema nikakve mogućnosti da se napiše dobra povijest hrvatskoga jezika bez poznavanja glagoljičnoga korpusa“. Po svemu sudeći, dobili smo knjigu koja će dugo služiti kao

jedna od polazišnih točaka u istraživanju toga korpusa.

Nakon predgovora slijedi četrnaest poglavlja: *Hrvatski glagoljaši i počeci hrvatskoga književnog jezika* (str. 7–23), *Jezičnostilska raslojenost hrvatskoglagoljskih srednjovjekovnih tekstova* (str. 24–37), *Hrvatskostaroslavenski* (str. 38–51), *Čakavsko-staroslavensko interferiranje u glagoljičnim tekstovima XV. stoljeća* (str. 52–128), *Glagolitica kajkaviana* (str. 129–166), *Jezik Bašćanske ploče* (str. 167–180), *Jezik glagoljične Regule Svetoga Benedikta* (str. 181–205), *Jezik Prvotiska u kontekstu književnojezične prakse hrvatskih glagoljaša* (str. 206–225), *Korizmene propovijedi Broza Kolunića* (str. 226–250), *Refleksi jata u Korizmenjaku Kolunićeva zbornika* (251–276), *Vokal a u Korizmenjaku Kolunićeva zbornika* (str. 277–288), *Slogotvorni r i l u Korizmenjaku Kolunićeva zbornika* (str. 289–304), *Lički glagoljični tekstovi kao izvor za hrvatsku jezičnu povijest* (str. 298–304) i *Glagoljica na području današnje Bosne i Hercegovine* (str. 305–319). Na kraju knjige nalaze se: *Literatura* (str. 321–339), *Bilješka o izvorima* (str. 341–343), *Izvori i kratice* (str. 345–347), *Kazalo imena* (str. 349–353) te *Bilješka o autoru* (str. 355–356).

Iako je autor „vodio računa o tome da nije riječ o knjizi koju bi itko pročitao u jednom dahu“, onomu tko bi to ipak pokušao bilo bi najpametnije

krenuti od izvora i kratica te bilježaka o izvorima. Tamo doznajemo osnovne podatke o deset često spominjanih tekstova u knjizi i kratice koje im je autor dodijelio, a u bilješkama doznajemo genezu svakog od četrnaest poglavlja. Vrijedno je spomenuti da je najdulje poglavlje u knjizi (*Čakavsko-staroslavensko interferiranje*) zapravo “opsežan sažetak” autorove prve knjige *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, a poglavlje *Jezik Bašćanske ploče* nije istovjetno objavljenu istomenu radu, već je prošireno dvama drugim radovima na istu temu.

Tako pripremljen čitatelj spreman je za uvodna dva poglavlja koja otvaraju mnoga pitanja koja će se provlačiti kroz cijelu knjigu. Autor se, kako u uvodnim tako i u drugim poglavlji-ma, pokušava i uspijeva staviti u kontekst istraživanja mnogih znanstvenika koji su proučavali glagoljaštvo i uopće hrvatski / staroslavenski jezik u srednjem vijeku (V. Jagić, V. Štefanić, J. Hamm, D. Brozović, E. Hercigonja, D. Malić, M. Mihaljević i dr.) i već se po tome vidi da ova knjiga nije samo monografija o njegovu bavljenju tom problematikom, nego da doista zaslužuje svoje ime, dakako uz ogradu da posla nikako neće manjkati ni za buduće generacije istraživača. Spomenut ćemo svega nekoliko pitanja, najprije problem podjele idioma koji supostoje u hrvatskoglagoljskim tekstovima, ali i terminologije (autor predlaže termine *hrvatskostaroslavenski*, *hrvatsko-staroslavenski* i *sta-*

rohrvatski), zatim nedoumice o tome jesu li to funkcionalni stilovi jednoga jezika ili tri jezika koji zajedno obnašaju funkcije jednoga književnog jezika, problem interferencije / miješanja jezičnih sustava (posebno udio kajkavskih elemenata), zatim razbijanje mitova o glagoljašima (pop glagoljaš – odan svojem narodu, ali neuk; oštra oprjeka između latinaša i glagoljaša), problem odnosa grafije i jezika, miješanje grafijskih sustava, pitanje o udjelu glagoljaša u hrvatskoj jezičnoj povijesti, o njihovoj umjetnosti riječi... Svakako treba istaknuti da autor smatra miješanje elemenata nekoliko jezičnih sustava osviještenim pristupom glagoljaša jeziku, nikako njihovim neznanjem te stav da „svako novo istraživanje ojačava spoznaju da je njihovo djelo temelj ukupnom kasnijem razvitku hrvatske književnosti i hrvatskoga književnog jezika“. Budući da nam u srednjem vijeku nedostaju kodifikatorska djela i dokumenti koji bi objašnjavali književno-jezičnu kodifikaciju, „ostaje nam najteži i najduži put: uporno proučavanje tekstova i objedinjavanje dostignutih spoznaja“ – upravo je to put na kojem je nastala ova knjiga.

Treće poglavlje uvodi nas u problematiku o hrvatskostaroslavenskom (poznatom i pod terminom hrvatska redakcija staroslavenskoga jezika) i to upravo redefinicijom termina *redakcija* (usporediva sa strukturalističkim određenjem norme) i *recenzija* (usporediva s kodifikacijom).

Iako su dijelovi korpusa, koji je usput rečeno „veći od ukupnih korpusa crkvenoslavenskih tekstova drugih katoličkih Slavena“, potpuno neistraženi, autor se nada da bi brojne postojeće radnje mogle iznjedrili monografski opis barem nekih jezičnih razina hrvatskostaroslavenskoga. Hrvatskostaroslavenski je s vremenom postao liturgijskim jezikom koji se ugrađivao u hrvatsko-staroslavenski (mješavina hrvatskostaroslavenskoga i starohrvatskih idioma), a krajem njegova prirodnog razvitka obično se smatra *Brozićev brevijar* iz 1561. Od kraja XVI. st. „taj je jezik nastavio živjeti u leksikografskim djelima i u književnim ostvarenjima te na filološkim radnim stolovima“.

Četrto poglavlje (čakavsko-staroslavensko interferiranje) prvo je koje se ozbiljno i sustavno bavi opisom jezika kroz dijelove o grafiji, samoglasnicima, suglasnicima, imenicama, pridjevima i zamjenicama te glagolima. Treba spomenuti da se mnogobrojni primjeri daju gotovo uvijek u transliteraciji (tako i kroz cijelu knjigu) jer se vrlo oprezno pristupa onomu što nam grafija govori. Autor nam svugdje pokušava skrenuti pozornost na to koji su oblici prevladavajući, a koji sporadični, među ostalim zato da bi se dobio jasniji pregled udjela staroslavenskih i starohrvatskih jezičnih obilježja; jedan od reprezentativnih rezultata takva pristupa jest prikaz “sklonidbenih shema” imenica na stranici 92.

U petom poglavlju, nakon uvodnih dijelova o glagoljaštvu u Zagrebačkoj biskupiji i dosadašnjim proučavanjima kajkavizama u glagoljičnim tekstovima, najjače se iskazuje lajtmotiv cijele knjige – neistraženost korpusa o kojem se govori, a u ovom konkretnom slučaju misli se na korpus glagoljičnih tekstova prošaranih kajkavizmima. Od jedanaest nabrojanih zbornika samo su četiri potpuni obrađena s filološkog aspekta. Ako se sjetimo da je svaki korpus reprezentativan samo za samoga sebe, uvidjet ćemo koliko je važno da se obradi i ostalih sedam zbornika da bi slika o njihovu jeziku bila što točnija (jednak je problem i s ukupnim glagoljičnim korpusom, kao i s korpusom hrvatskog jezika bez obzira na pismo). Autor drži da će biti potrebno i „napredovanje naše povijesne dijalektologije jer nije uvijek posve lako odrediti što jest, a što nije kajkavizam u XV. stoljeću“ te govoreći o kajkavizmima na fonetško-fonološkoj i na morfološkoj i sintaktičkoj te leksičkoj razini daje svojevrsne smjernice za njihovu identifikaciju u tom, kao što je poznato, dominantno čakavskom korpusu.

Moglo bi se reći da sa šestim poglavljem započinje drugi dio knjige koji se, za razliku od prvoga, bavi jezikom pojedinih tekstova i zbornika. O *Bašćanskoj ploči*, nakon pregleda različitih mišljenja, zaključuje se da je pisana hrvatskostaroslavenskim jezikom. Sedmo je poglavlje sustavna obradba jezika *Regule svetoga Bene-*

dikta koja kao zaključak donosi da re-daktor teksta iz XIV. st. nije gledao na staroslavenski kao na drugi jezik, „nego kao na stariji književni oblik svojega jezika“ iz kojega „on uzima po svojoj želji i po svome shvaćanju lijepoga, skladnoga izražavanja“. U osmom poglavlju analiza jezika *Prvotiska Misala iz 1483.* nešto je drukčija jer je os oko koje se ona vrti upućivanje na književnojezičnu praksu hrvatskih glagoljaša. To se postiže usporedbom s neliturgijskim tekstovima kojom se želi razotkriti „variranje jezičnih sredstava“. Naime, „gotovo sve jezične pojave koje nalazimo u liturgijskim možemo naći i u neliturgijskim tekstovima (i obratno), samo je razlika u broju, u učestalosti javljanja“. Opet se registrira interferiranje elemenata različitih jezičnih sustava kao izrazita crta naših tekstova čiji je rezultat „brušenje narodnih idioma unutar glagoljske knjige“ kojem jezik hrvatskih petrarkističkih i renesansnih pisaca mnogo duguje.

Sljedeća četiri poglavlja posvećena su korizmenim propovijedima iz *Kolunićeva zbornika*. Prvo se izdvaja svojim zadiranjem u književnopovijesnu problematiku, ali svoja zapažanja autor smatra usko povezanim s jezičnim istraživanjima. Ipak, u središtu je pokušaj da se odredi književna vrijednost propovijedi koju autor smatra različitom od zbornika do zbornika i od propovijedi do propovijedi i drži da „tim književnim djelima nismo pokla-

njali pažnju adekvatnu njihovim literarnim vrijednostima“. Ostala tri poglavlja za predmet imaju jezik te redom obrađuju refleksive jata, vokal /a/ te slogotvorno /r/ i /l/ u spomenutim propovijedima. Posebno je vrijedno što autor daje abecedni popis korijenskih morfema koji sadržavaju refleksive jata, a uz koje dolaze pripadajući leksički morfemi (str. 254–265).

U trinaestom poglavlju, koje je na neki način zaključno (ali nije posljednje), skreće se pozornost na ličke glagoljične tekstove koji su nastali na području koje je u XIV. i XV. st. postalo važnim središtem glagoljaškog kulturnog i književnog života – veza obale sa sjeverom i sjeverozapadom. To križište iskorišteno je kao dobar okvir za nekoliko misli o našoj filologiji. Naime, očitim se „pokazuje da je naša filologija slabašna za korpus s kojim bi se morala uhvatiti u koštac. Tim više što povijesnojezična istraživanja ne trpe da se zaključci donose na temelju dojmova, nego se očekuje preciznost u istraživanju i prezentiranju“. Problem prevelikoga korpusa često stavlja radove iz unutrašnje povijesti pod sumnju. Unatoč „sja-jnim predradnjama“ i dalje se ubrajamo u narode koji nemaju potpuni opis povijesti svojega jezika, a po tekstovnoj smo predaji bogatiji od mnogih. Ovim poglavljem, kao i knjigom sagledanom u cjelini, jasno je da je autor htio poručiti da trebamo doći do pozicije od koje ćemo moći s više po-

uzdanja kretati od unutra prema van, tj. kada ćemo na temelju dobre unutrašnje povijesti moći izoštriti sliku vanjske povijesti hrvatskoga jezika.

Četnaesto poglavlje ostalo je nekako na rubu otvaranjem pitanja glagoljice na području današnje Bosne i Hercegovine. Donosi nam popis autoru poznatih izvora i jezgrovit prikaz veza glagoljice i ćirilice, više kao poticaj na istraživanje. Zaključuje se da je bosansko-humska tradicija glagoljičnoga pisanja vrlo stara i da stoga ne treba isključiti mogućnost da se glagoljicom na tim područjima pisalo „u samu zoru slavenske pismenosti“, kasnije je, pak, ćirilica prekinula razvoj glagoljice.

Knjiga doista opravdano nosi svoj naslov jer sadržava vrijedan sintetski prikaz onoga što dosad znamo o jeziku hrvatskih glagoljaša. Svjedoči o tome i literatura (više od 300 relevantnih bibliografskih jedinica), a jamči više od 30 godina autorova zapažena i cijenjena rada. Vrijedni su, dakako, i prilozi u kojima se bavi pojedinim tekstovima, među ostalim zato što, osim kao izvor podataka, mogu služiti i kao uzor onima koji će se time baviti u budućnosti. Vjerujemo da će takvih biti, tim više što je stil akademika Damjanovića gotovo “prosvjetiteljski”, a da time ne gubi ništa od svoje znanstvenosti.

Vuk-Tadija Barbarić